

УДК 343.911(477)(09)

Макаренко Н. К. – кандидат юридичних наук, доцент, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Досліджено становлення та розвиток професійної злочинності на території сучасної України в різні історичні періоди, зокрема в дорадянській. Здійснено аналіз розвитку норм кримінального законодавства, спрямованих на протидію кримінальному професіоналізму та злочинному промислу. Наведено класифікацію професійних злочинців.

Ключові слова: професійна злочинність, кримінальна субкультура, повторюваність, злочинний промисел, рецидив, класифікація професійних злочинців.

Процес розвитку професійної злочинності в Україні є яскравим прикладом залежності характеру злочинності від конкретних соціальних умов. Так, на її територіях, що входили до складу Російської імперії, на відміну від країн Західної Європи, професійна злочинність розвивалася набагато повільніше. По-перше, тут переважала аграрна економіка й більшість населення була сконцентрована в сільській місцевості. По-друге, за часів Київської Русі влада змогла уникнути формування рабовласницького ладу, однак монголо-татарська навала суттєво загальмувала економічний та соціальний розвиток. По-третє, значна частина населення була закріпачена, а тогочасна Російська імперія значно відставала від європейських країн за економічним розвитком.

Одними з перших професійних злочинців були так звані розбійники з великої дороги, тобто ті, для кого грабунок став не просто злочинним заняттям, а способом життя. Тяжкі умови існування змушували селян лишати власні домівки й утікати від гнобителів. Оскільки влаштуватись легально на іншій території для них було неможливо (окрім козацьких земель), то розбій ставав єдиним засобом виживання [1, с. 55].

Суспільна свідомість того періоду часто ототожнювала злочинця з «нешасною людиною», його образ викликав співчуття. «Розбійники, що гуляли по південно-східній Україні, – писав Л. С. Білогриць-Котляревський, – утілювали в собі ідеал вільного життя, уособлювали його у певних образах, які зображено в народних піснях» [2].

До початку XIX століття професія злодія не набула значного поширення. Причиною цього слугувало те, що жителі невеликих населених пунктів (їх було найбільше в країні) переважно знали один одного, а це ускладнювало приховування факту злочинства. До того ж, система покарань була досить суворою і передбачала відтинання рук, таврування чола, виривання ніздрів або страту [3, с. 232].

Одним із перших злодійських промислів на території України було конокрадство. Превалювання степних земель та межування їх з кочовими племенами зумовлювало його поширення. Майже в кожному регіоні були особи, які викрадали коней і після змінення їх зовнішнього вигляду продавали здобич на ринках.

У «Руській правді» (найвизначніший історичний пам'ятці права Київської Русі) як особливий вид крадіжки подано поняття рецидиву, повторюваності злочину в разі конокрадства. Так, закон допускав безкарне вбивство злодія-конокрада, що тлумачилось як захід необхідної оборони. Вищою мірою покарання за «Руською правдою» були «потік і розграбування», які призначали лише у трьох випадках: убивство під час розбою (ст. 7), підпал (ст. 83) і конокрадство (ст. 35) [4].

Низький рівень економіки та сільського господарства тих часів зумовлював досить примітивні способи вчинення злочинів (переважно – кримінальні промисли). Окрім того, професійні злочинці діяли відкрито, оскільки державні органи, які б мали протидіяти їм, були відсутні. Таким чином, для вчинення злочинів професійні розбійники не потребували кваліфікації, знань, навичок та вмінь, засобів та знарядь тощо.

Подальші згадки про професійні злочини характерні для епохи судебників, які широко застосовували на теренах України. Вони були побудовані на її нормативній базі. З огляду на це, зазначені документи правомірно можна розглядати як частину українського кримінального законодавства. Зокрема, серед правових документів цього періоду важливим був Судебник Казимира IV (1468), завдяки якому фактично було започатковано

кодифікаційну діяльність у Литовсько-Руській державі. В ньому вперше (ст. 14, 16, 18 та 19) було зафіксовано посилення відповідальності за вчинення декількох крадіжок, а саме – покарання у вигляді смертної кари [5].

Поняття повторюваності злочинів також набуло подальшого розвитку в Судебнику Івана III (1497) – першому кодексі Руської централізованої держави. Стаття 1 визначає повторюваність не лише як рецидив, а й як фактичне вчинення двох злочинів, незалежно від засудження за раніше вчинений злочин. Варто зауважити, що таких ознак, як засудження чи відбуття покарання за перший злочин або сплив певного строку після вчинення попереднього злочину, передбачено не було, а вказувалось лише на вчинення тотожних злочинів удруге.

У XIV–XVII століттях на території України, яка належала до складу Литви та Польщі, а з 1569 року – Речі Посполитої, діяли литовські статuti (1529, 1566 та 1588), Магдебурзьке право та звичаєві норми, де повторне вчинення злочину відображалось як обставина, що обтяжує покарання. У ст. 1 розділу XIII Статуту 1529 року було передбачено посилення відповідальності за повторне вчинення злочину (після покарання за попередній) у вигляді смертної кари.

Литовські статuti регулювали суспільні відносини на території України понад 300 років і становили значну частину законодавства в період Гетьманщини. Їх текст увійшов до збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ» – зводу українського права, сформованого спеціальною кодифікаційною комісією упродовж 1729–1743 років («Права»). Попри те, що «Права» не були офіційно затверджені царським урядом, ці статті часто застосовували в українських судах, оскільки вони містили розвинену систему цивільного і сімейного права. Також було приділено увагу питанням кримінального права і процесу.

Здійснений аналіз розділу 24 артикулу 8 п. 1 «Прав» дає змогу підсумувати, що вчинення тотожних злочинів (дві та більше крадіжки) розглядали як обтяжувальні обставини, що впливали на суворість покарання. Перша крадіжка передбачала покарання у вигляді биття канчуками, друге вчинення цього ж злочину – відтинання вуха, третє – відтинання носа і таврування залізом, а четверте вчинення крадіжки – підвищення злочодія [6, с. 430].

Можна припустити, що низка статей, які були закріплені в Литовському статуті 1588 року і передбачали посилення відповідальності за вчинення повторного злочину (артикули 7, 10, 22 та 27 розділу 14), застосовували на території України і в XVIII столітті.

Окрім повторюваності в литовських статутах (1529, 1556, 1588) містилися норми, що передбачали відповідальність за такі види злочинних промислів, як звідництво й утримання будинків розпусти [4].

У багатьох літописах зазначено, що розбійні акції переважно спрямовували проти монастирів. Водночас у гетьманському законодавстві одним із тяжких злочинів визначали «находь». Так, в Універсалі Богдана Хмельницького від 2 липня 1648 року повідомлялось про збройний напад на монастир, причому злочинці «...опустошили чернцовъ окрутне мордувавши, забили, а інших людей... насмерть позабивали, речи... пошарпали». Отже, йдеться про злочинні наслідки «находу» (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, заволодіння майном), тобто про систематичну корисливо-насильницьку діяльність, пов'язану з отриманням певних доходів від неї [8].

У XVII–XVIII століттях, маючи намір «оздоровити» криміногенну обстановку, влада Російської імперії різко посилила кримінальне законодавство, серед іншого шляхом розширення переліку злочинів, учинення яких утворює повторюваність. Зокрема, Соборним уложенням 1649 року було введено такі покарання: за першу крадіжку – відрізання лівого вуха і побиття батогом, за другу – заслання до Сибіру, а за третю – публічна страта. Зазначений документ встановлював відповідальність за незаконне виробництво, контрабандне вивезення і продаж спиртних напоїв та інших товарів, що були монополізовані державою, а також за фальшивомонетництво [9].

Згідно з Указом 1662 року за вчинення деяких повторюваних злочинів було введено покарання у вигляді відсікання ніг і лівої руки. Петро I, створивши професійну поліцію, запровадив жорстокі тортури, колесування, відрізання вух, виривання (виймання) ніздрів, а побиття батогом замінив на шпіцрутени.

В Артикулі військовому відповідальність за фальшивомонетництво передбачала «позбавлення винного живота», а «за великістю порушення» – спалення [10]. Так, у 1772 році було винесено вирок щодо страти двох осіб, які промишляли збутом фальшивих

асигнацій, виготовлених за кордоном. Згодом смертну кару було замінено на заслання [11, с. 29].

Попри введення нових кримінально-каральних заходів, криміногенна обстановка лише погіршилася. Відбулися негативні зміни в динаміці та структурі злочинності. Злочинне середовище стало активно зміцнювати позиції, що давало змогу його представникам виживати й вдаватися до правового беззаконня. Це призводило до кримінальної професіоналізації злочинців.

У XIX столітті фальшивомонетництво після введення в обіг паперових грошей набуло масового характеру і до кримінальної відповідальності притягували сотні фальшивомонетників. У їхньому середовищі була наявна певна ієрархія, згідно з якою розподілялись функціональні обов'язки. Наприклад, існувала розвідка, представники якої повідомляли про набліження військових команд, а навчені бійці давали відсіч «государевим людям».

Проти них регулярно проводили військові операції, під час яких населені пункти оточували війська, в оселях солдати проводили повальний обшук, що супроводжувався допитами. У разі підтвердження підозри винних карали, після чого вони нерідко цілими сім'ями вирушали в заслання до Сибіру.

Структура професійних видів злочинів не обмежувалася фальшивомонетництвом. Значне місце посідали вбивства, отримання хабарів, розбої, грабежі та крадіжки.

Цікавим у цьому контексті є приклад Івана Осіпова (Ваньки-Каїна) [12]. Здійснений аналіз матеріалів про його злочинне життя підтверджує, що вже в першій половині XVIII століття існували правила прийому в банду. Злочинські співтовариства характеризувались стійкою тенденцією до взаємовиручки, мали власний жаргон, а кожен злодій отримував кримінальне прізвисько. Інакше кажучи, досить чітко прослідковуються всі ознаки, властиві злочинній професійній діяльності. Водночас неписані закони злочинного світу на той час були досить слабкі. Адже чим ще можна пояснити безкарність Каїна за зрадництво і шкоду, заподіяну своєму «братству»? У більш пізній період такі дії жорстоко каралися.

Середина XVIII століття була ознаменована селянськими бунтами. Селяни-втікачі досить часто ставали злочинцями. Багато бунтарів (найчастіше в зимовий період) осідали в містах, де злочинна діяльність і милостиня були для них єдиним

джерелом існування. Аналізуючи історію та причини поширення крадіжок, Л. С. Білогриць-Котляревський дійшов висновку, що бродячий спосіб життя позбавляв втікачів можливості легально заробити на їжу.

На розвиток злочинності, зокрема професійної, впливала і жорстокість каральних заходів. З одного боку, злидні та свавілля правлячого класу підбивали населення до вчинення протиправних діянь, а з іншого – обраний шлях означав неможливість повернення до колишнього способу життя, оскільки навіть за добровільну здачу владі (так само, як і затримання) було передбачено тяжкі фізичні покарання. Це сприяло посиленню згуртованості злочинного світу – крадіжки й розбої здебільшого мали груповий характер. У цей період набули поширення кишенькові крадіжки та гральне шахрайство.

Злочини в містах, передусім крадіжки, найчастіше вчиняли бродяги («прийшли люди»), яких можна назвати професійними злочинцями, адже вони застосовували спеціальні злочинські прийоми. У великих містах були спеціальні місця концентрації злочинців: кабаки, торгові бані, ринки, харчевні тощо. Там вони відзначали успіхи і поповнювали ватаги новачками.

У 40-х роках XIX століття відбувся розподіл злочинців за видами діяльності, що спричинило підвищення рівня їх професіоналізму. Таким чином, концентрувалася відповідна кримінальна еліта, створювалися підпільні школи для малолітніх злочинців, «найобдарованіших» з яких, відправляли за кордон для удосконалення «майстерності» [13, с. 3].

Отже, від початку XVIII і до середини XIX століття професійна злочинність характеризувалася множинністю різних діянь з вираженим примітивізмом їх здійснення. До того ж, у той час не було навіть загально кримінальних тюрем. Саме в місцях позбавлення волі виникають традиції професійних злочинців, різні касти, а також формується кримінально-злочинська психологія.

Подальший історичний період супроводжувався економічним розвитком, зокрема територій Причорномор'я, що сприяло розбудові портових міст й індустріальних центрів. Це також значно підвищило рівень інтелектуалізації професійних злочинців. Таким чином, за півстоліття «армія» професійних злочинців у Російській імперії істотно збільшилася. В їх середовищі діяли такі відомі злочинці міжнародного

масштабу, як Мішка Япончик, Сонька Золота Ручка, доктор Слонимський та ін. [13, с. 3].

У законодавстві того часу також відбувалися значні зміни. Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року передбачалась відповідальність за злочини, вчинені шляхом промислу, що спочатку був елементом основного складу злочину і використовувався для того, щоб підкреслити неодноразовий, систематичний характер корисливих злочинів. Згодом, в Уложенні 1845 року (у редакції 1903 року) він почав виконувати роль кваліфікуючої обставини.

З урахуванням значного поширення та прибутковості фальшивомонетництва, законодавець визначив в окремій главі відповідальність за цей злочинний промисел (глава 2 «Про порушення статутів монетних» Уложення у ст. 556–570 розділу VII). Наприклад, ст. 559 передбачала відповідальність осіб, які доставляли або закуповували штемпеля, форми чи інші засоби підроблення. Причому зазначені діяння визначали самостійними складами злочинів, незалежно від того, чи здійснювалось надалі підроблення монет за допомогою цих засобів.

У ст. 630 глави V Уложення 1845 року було прописано відповідальність за такі специфічні дії, як видобування солі з казенного джерела за відсутності особливого дозволу. Причому такі дії повинні були мати форму промислу.

Уложення передбачало також низку норм, що визнавали злочинними зайняття незаконними промислами, серед яких: ст. 986-1 – торгівля порохом, що здійснювалась особою, яка не мала права на такий вид діяльності; ст. 990 – утримання місць для заборонених ігор; ст. 1008, 1009 – створення таємної друкарні без належного дозволу; ст. 1152 – відкриття приватного банку без дозволу уряду або без дотримання встановлених правил; ст. 1169 – зайняття торгівлею особою, яка за законом не мала на це права тощо.

В Уложенні 1845 року було приділено увагу питанню відповідальності за порушення певних правил і норм під час здійснення законних промислів. Так, у главі 14 «Про порушення статутів фабричної, заводської та ремеслової промисловості» (ст. 1346–1404-III) було визначено підстави й низку суспільно небезпечних діянь, які посягали на визначений порядок здійснення різних видів промислів.

В Уложенні промисл розглядали як кваліфікуючу ознаку окремих видів складів злочинів (ст. 1654-I – конокрадство, що має характер промислу; ст. 1670-I – збут предметів, заборонених кримінальним законодавством у виді промислу) [14].

З 1864 року разом з Уложенням 1845 року діяв ще один нормативний акт кримінально-правового характеру – «Статут про покарання, що накладаються мировими суддями» («Статут»). Кваліфікуючою обставиною в цьому документі було визначено інше поняття – ремесло. Так, ч. 1 ст. 51 встановлювала відповідальність (у вигляді штрафу 50 руб.) батьків та інших осіб, наділених обов'язками піклування, які залучають дітей до жебракування. Якщо такі дії винні особи перетворювали на ремесло, то покаранням було ув'язнення на термін від одного до трьох місяців. Також ч. 2 ст. 180 «Статуту» передбачала покарання осіб, винних у скуповуванні та прийнятті в заклад завідомо краденого майна, що здійснюється у вигляді ремесла, за статтями, які визначають відповідальність за крадіжку [15, с. 58].

Із 1881 року було розпочато розроблення нового Кримінального уложення, яке було прийнято лише 22 березня 1903 року і передбачало поступове введення його в дію. Новий нормативний документ, на відміну від Уложення 1845 року, мав меншу кількість статей та більш чітко структуровану загальну частину. Кримінальне уложення 1903 року охопило «Уложення про покарання кримінальні та виправні» та «Статут про покарання, що накладаються мировими суддями». Однак через низку причин царському уряду так і не вдалося повністю ввести в дію розроблений документ [16].

Початок ХХ століття був ознаменований подальшим розвитком капіталізму в Російській імперії, що зумовило зростання злочинності, зокрема професійної. Її збільшення відбувалося винятково за рахунок майнових злочинів, справи про які на той час становили дві третини від загальної кількості всіх кримінальних правопорушень.

За даними Б. С. Утевського, який вивчав рецидивну злочинність дореволюційного періоду, в 1912 році на 100 засуджених у загальних судах 23 % були раніше судимими, в мирових судах – 19,9 %. Причому на 100 засуджених загальними судами рецидивістів засуджених вдруге було 75 %, в третій раз – 14,1 %, а більше чотирьох разів – 10,4 %. Вказаний показник

багаторазового рецидиву є яскравим підтвердженням процесу професіоналізації кримінального світу. На думку С. С. Остроумова, наведені вище дані були значно знижені. Е. М. Тарновський зазначав, що на 100 засуджених, які вчинили повторно аналогічні або однорідні злочини, припадало: засуджених за шахрайство – 14 %, за крадіжки – 51 %. Таким чином, більше половини засуджених злочинців спеціалізувалися на вчиненні однорідних злочинів.

На розвиток професійної злочинності суттєво впливала також пенітенціарна система Російської імперії, яка відіграла роль своєрідного генератора злочинських ідей, сприяючи кастовій диференціації злочинців. Міністр юстиції М. В. Муравйов ще 1878 року писав, що російська в'язниця не є і не може бути інститутом внутрішньої політики для боротьби зі злочинністю, адже, навпаки, підтримує і зароджує злочини [13, с. 71]. Так, П. О. Кропоткін у «Записках революціонера» писав, що російські тюрми, – це «університети злочинності, які утримуються державою» [18, с. 88].

Серед юристів у дореволюційній Росії популярності набула думка про те, що випадковий злочинець не повинен потрапляти до тюрми, а професійного злочинця не можна звідти випускати. Історично склалося так, що російські тюрми і каторга рідко сприяли виправленню злочинців. Здебільшого відбувалось навпаки: саме там злочинці отримували можливість підвищити свою кваліфікацію, набути нових «спеціальностей».

До кінця XIX століття в місцях позбавлення волі (переважно на каторзі) сформувалася певна ієрархія засуджених. Її становили чотири касті злочинців, об'єднаних за кваліфікацією, положенням у кримінальному середовищі й фізичними особливостями. Ці неформальні групи, на думку С. В. Максимова, розпоряджались життями засуджених, були їх «суддями і законодавцями» [13].

У літературі кінця XIX століття дослідники зазначали про існування на каторгах таких злочинних каст: «Іванів» (займалися грабежами, тероризуванням інших в'язнів, намагаючись затвердити власний вплив), «храпів» (підбурювали різні групи каторжан, їх також називали «глотами», оскільки вони сприяли виникненню сварок між каторжанами, під час яких ставали на бік сильних, прагнучи отримати вигоду), «гравців» (професійні гравці

в азартні ігри, шахраї, шулери) та «шпанки» (найнижча верства каторжан) [13].

Ознайомившись з побутом і звичаями каст, В. М. Дорошевич писав, що члени каст не були пов'язані між собою кримінально-злочинськими зобов'язаннями, не мали сталих правил поведінки, «законів» тощо. Окремі елементи дисципліни і влади були наявні лише в касті «гравців», оскільки серед інших ув'язнених вони були більш освіченими і мали в розпорядженні певні гроші, змовлялися з охоронцями й адміністрацією. Вони мали навіть своїх «рабів» – каторжан, які програвали власне життя в азартні ігри [19].

На сахалінській каторзі виділяли більше категорій ув'язнених. Наприклад, «сухарники» за винагороду виконували чужу роботу або брали на себе відповідальність за злочини інших осіб. Ця специфічна група існувала в різних місцях позбавлення волі. Зазвичай до неї належали особи, засуджені до тривалих термінів покарання. Інколи формувались групи тюремних лихварів («асмадеї») [13].

На свободі не було чіткої кримінальної диференціації. Рецидивісти, наприклад, об'єднувалися в злочинні співтовариства («малини»), де консолідувався певний різновид («масть») професійних злочинців. «Малину» очолював ватажок («пахан»), який організовував злочинську касу («котел»). Внутрішньогрупові відносини регулювали жорсткі норми. У більшості «малин» самовільний вихід із неї злочинця карався смертною карою. В «малині» встановлювалися певні неформальні норми поведінки, проте вони не виходили за межі даної мікрогрупи.

Для боротьби зі зростанням рівня професійної та організованої злочинності в Російській імперії в 1908 році було створено спеціальні структури карного розшуку з протидії: а) убивствам, розбоям, підпалам; б) крадіжкам та професійним злочинським організаціям; в) шахрайству, підробкам, фальшивомонетництву, підробленню документів тощо [20, с. 15].

Було введено систему обліку і реєстрації кримінального елементу. Центральне реєстраційне бюро Департаменту поліції розробило спеціальну таблицю реєстрації для більш ніж 30 категорій злочинців, серед іншого професійних і рецидивістів. До 1914 року кількість внесених до цього списку злочинців становила понад 40 тисяч і поповнювалася щороку [20, с. 16].

Нижче подано категорії професійних злочинців.

1. «Громили» («грантовщики») – це найбільш небезпечна, хоча і нечисленна група злочинців, яка спеціалізувалася на насильницькому заволодінні майном.

2. «Фуфери-палії», які займалися підпалами застрахованих будинків. Зазвичай їх наймали безпосередньо власники будинків.

3. Професійні крадії – найчисленніша категорія злочинців, яка диференціювалася залежно від об'єкта, предметів і способів протиправного посягання. Офіційно їх налічувалося 25 різновидів, але на практиці було набагато більше. Крадіжки власне були визначальною професійною діяльністю в дореволюційній період існування Російської імперії.

Серед основних видів професійних крадіїв за їх значущістю в кримінальному середовищі та ступенем суспільної небезпеки можна виділити: викрадачів грошей із сейфів (залежно від способу вчинення злочину їх розподіляли на «ведмежатників» і «шніфферів»); залізничних крадіїв, які спеціалізувалися на крадіжках вантажів із поштових і багажних вагонів; магазинних злодіїв («городушники», «шопенфелери»), крадіїв, предметами посягань яких були одяг, ювелірні вироби тощо; злодіїв, які вчиняли крадіжки з екіпажів («поїздушники»); злодіїв, які обкрадали готелі; квартирних злодіїв («домушники»); конокрадів; кишенькових злодіїв (зокрема й міжнародного класу – «марвіхери»); інші категорії злодіїв («малинщики», «коти», «собачники», «голуб'ятники», «капорцики», «торбовщики», «пожежники», «морушники» та ін.).

Характеристика кримінально-злочинського середовища не буде завершеною, якщо не назвати інші категорії злочинців. До них належать скупники краденого («бариги»), переховувачі злочинців («становщики»), власники злочинських притонів («малин»).

Скупники краденого були своєрідною фінансовою елітою злочинного світу. Зазвичай вони мали стабільних постачальників краденого товару, а нерідко відігравали роль організаторів крадіжок. Деякі з них ставали купцями і відкривали легальну справу.

Злочинські притони відігравали важливу роль в житті професійних злочинців. Там вони переховувалися від поліції, вживали наркотики, знайомилися з новими членами злочинських банд тощо. Утримувачем притону найчастіше була жінка («злочинська мама»).

4. Шахраї становили еліту кримінального світу (його «аристократію»). Можна виділити такі основні «професії» шахраїв: обман за допомогою «ляльки» («басманщики»), шахрайство з використанням фальшивих коштовностей («фармазонщики»), розмін великих купюр («мінjali»), обман під виглядом одруження («женихи»), фальшивий збір пожертвувань («збирачі»), ігровий обман («босяки»), обман під виглядом юридичних чиновників («стряпчі»).

Особливо серед способів кримінально караного обману виділялося шахрайство з картами. Його, як і кишенькові крадіжки, варто зарахувати до «класичного» типу професійного злочину, що потребує спеціальної підготовки злочинця. Це був один зі стійких різновидів професійних злочинів, які мали вікові традиції. Такі злодії мали міждержавні злочинні зв'язки і могли навіть планувати цільові операції щодо обману мільйонерів. Специфіка шулерського шахрайства визначала груповий характер цього злочину. Склад групи не перевищував трьох-п'яти осіб. Типовими способами обману під час гри були помітки на картах, підрізання їх країв, краплення, наколка за допомогою голки тощо. Залежно від способу вчинення і кваліфікації злочинів шулерів можна розподілити на гравців вищого класу («червоних валетів»), тих, хто грав з підтасовуванням карт («складчики») або підглядали в чужі карти («сигнальники») та ін.

5. Фальшивомонетники становили відносно нечисленну, але досить стійку, організовану і технічно оснащену категорію професійних злочинців. Їх шайки, де підтримувалась жорстка дисципліна, обов'язково мали ватажка. Фальшивомонетництвом займалися в спеціальних нелегально створених майстернях.

6. Професійні жебраки – це найчисленніша, найбільш соціально деградована категорія правопорушників, «потужний резерв» кримінального світу Російської імперії в дореволюційний період. Волоцюги-жебраки вдавалися до різних психологічних прийомів, щоб отримати милостиню, а саме – імітували хвороби, викликали співчуття в оточуючих, видавали себе за постраждалих на війні або під час пожежі. Бродяги мали власний жаргон, «етикет», маршрути і навіть «фольклор».

Попри докладені зусилля, поліція не могла запобігти подальшому зростанню рівня злочинності, що було зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, пов'язаних із розвитком революційного руху 1905–1917 років. Водночас з глибинними процесами послаблення правоохоронних структур

розпочався процес дезорганізації суспільства, що спричинило збільшення кількості загальнокримінальних злочинів, формування бандитських угруповань, зокрема політико-кримінального спрямування [20, с. 18].

Кримінальна складова революційного руху призвела до зростання рівня насильницької злочинності на периферії Російської імперії, серед іншого на території України (терористичних актів, бандитизму, розбійних нападів, вимагань тощо). Кошти, отримані від злочинної діяльності революціонерів, були в той період основним фінансовим ресурсом революційного руху.

Таким чином, кількісні та якісні характеристики професійної злочинності на території України в різні історичні періоди, зокрема дорадянський, були зумовлені станом злочинності загалом. До розвитку професійної злочинності призвели злидні та свавілля правлячого класу, жорстокість каральних заходів і правове беззаконня тощо. Значного поширення в XVI–XVIII століття набули такі небезпечні форми професійної злочинності, як розбій, конокрадство, фальшивомонетництво та інші кримінальні промисли.

Від початку XVIII і до середини XIX століття для професійної злочинності характерним був виражений примітивізм. Однак відміна кріпацтва та розвиток капіталізму, міграційні процеси зумовили зростання рівня злочинності, серед іншого професійної, а також зміни в її динаміці й структурі.

Розвиток революційного руху 1905–1917 років також спричинив зростання рівня насильницької злочинності (терористичних актів, бандитизму, розбійних нападів, вимагань та інших загальнокримінальних злочинів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курс кримінології. Особлива частина : підруч. для юрид. вузів : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, М. І. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
2. Белогриц-Котляревский Л. С. О воровстве-краже по русскому праву. Историко-догматическое исследование / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев : Унив. тип. (И. И. Завадского), 1880. – Вып. 1. – 398 с.
3. Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

4. Хрестоматія з історії держави і права СРСР. Дожовтневий період. – М. : Юрид. лит., 1983. – 482 с.
5. Коваленко О. Повторність злочинів в окремих пам'ятках права, що діяли на території України у дорадянський період / О. Коваленко // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2011. – Вип. 89. – С. 107–110. – (Серія: «Юридичні науки»).
6. Права, за якими судиться малоросійський народ / упоряд.: К. А. Вислобоков. – Київ : НАН України, 1997. – 548 с.
7. Романов С. Ю. Протидія злочинним промислам: ретроспективний огляд / С. Ю. Романов // Право і безпека. – 2011. – № 1. – С. 39–44.
8. Універсали Богдана Хмельницького (1648–1657) / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. – Київ : Альтернативи, 1998. – 381 с.
9. Гайворонський Є. П. Боротьба з контрабандою на території України: історичний аспект / Є. П. Гайворонський // Держава і право : зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 26. – С. 493–500.
10. Артикул воинский [1715] // Российское законодательство X–XX вв. : в 9 т. / отв. ред. А. Г. Маньков. – М. : Юридическая література, 1986. – Т. 4. Законодательство периода становлення абсолютизма. – С. 327–365.
11. Карнович Е. П. Замечательные богатства частных лиц в России / Е. П. Карнович. – СПб. : Суворин А. С., 1885. – 330 с.
12. Мордовцев Д. Ванька Каинъ (исторический очеркъ) / Д. Мордовцев // Антология сыска: от полиции к внешней разведке : в 14 т. / сост.: Ю. И. Рымаренко, Е. И. Моисеев, В. Н. Чисников. – Киев : Киев. нац. ун-т внутр. дел, 2006. – Т. 2: Сыск, сыщики, преступный мир. – 504 с.
13. Гула Л. Ф. Правові засади боротьби з професійною злочинністю: історичні традиції та організаційні форми / Л. Ф. Гула // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 2. – С. 42–49.
14. Любченко Д. Види злочинів у кримінальному праві Гетьманщини за універсалами другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / Д. Любченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 136–141.
15. Кривошеин П. К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы) / П. К. Кривошеин. – Киев : Вища шк., 1990. – 159 с.
16. Егоров С. А. Уложение 1903 года – не кодекс минувшей эпохи / С. А. Егоров // Новая правовая мысль. – 2003. – № 1. – С. 77–81.

17. Остроумов С. С. Преступность и ее причины в дореволюционной России / С. С. Остроумов. – М. : Моск. гос. ун-т, 1980. – 204 с.

18. Кропоткин П. А. Записки революционера / П. А. Кропоткин. – М. : Моск. рабочий, 1988. – 544 с.

19. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А. И. Гуров. – М. : Юрид. лит., 1990. – 304 с.

20. Глonti Г. Профессиональная преступность в Грузии (воры в законе) / Г. Глonti, Г. Лобжанидзе. – Тбилиси : Центр по изучению транснац. организ. преступности при Американ. ун-те, Тбилис. офис, 2004. – 273 с.

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2017

Makarenko N. – Ph.D in Law, Associate Professor, Researcher of Department of Criminology and the Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kiev, Ukraine

Development of Professional Criminality in Pre-Soviet Ukraine

Origin and development of professional criminality in pre-Soviet Ukraine is studied. Analysis of criminal legislation norms aimed at criminal professionalism combating and elimination is provided along with classification of professional criminals.

It is concluded that qualitative and quantitative characteristics of pre-Soviet professional criminality were influenced by current trends. Poverty and despotism of ruling class, legislative chaos and atrocities of law enforcement structures were contributing to development of professional criminality. 1600–1700s were marked with revivification of such crime categories as robbery, horse stealing, counterfeiting and other criminal «craft».

From the early 1700s to mid 1800s professional criminality was characterized as deeply primitive. Still, abolition of serfdom, development of competitive economy and migration accelerated the negative transformations in criminal dynamics and structure – the first «professionals» in criminal communities make their names.

The penitentiary system of the Russian Empire itself was a powerful leverage generating new concepts and trends along with facilitation of criminals' hierarchic structures.

Keywords: professional criminality, criminal subculture, duplication, criminal craft, recidivism, classification of professional criminals.